

Muhamet SHATRI

**PËRQENDRIMI DHE VEPRIMTARIA ANTISHQIPTARE E
FORCAVE TË ARMATOSURA JUGOSLLAVE NË KOSOVË
NË FILLIM TË VITIT 1945**

Në fillim të vitit 1945 në Kosovë u koncentruan forca të mëdha ushtarake dhe paramilitare jugosllave. Së pari aty vepronin të 8-të brigadat kosovare, bashkë me brigadat 25, 26 dhe 27 të Divizionit 46 serb. Në zbatimin e politikës antishqiptare u mobilizuan, krahas reparteve të rregullta të ushtrisë edhe organet ushtarake të prapavijës.

Formacionet e lartpërmendura ushtruan dhunë dhe terror të paparë në Kosovë dhe në trevat tjera shqiptare. Kështu në trevën e Gjilanit, më fshatin Çarr, më 5 janar 1945, forcat e OZN-së (Oranizaja za zaštitu naroda), arrestuan dhe likuiduan 23 veta. Në Llashticë qëndruan mbi tokë 3-4 ditë kufomat e 12 fshatarëve shqiptarë të vrarë pa kurrfarë procesi gjyqësor. Po nga ky fshat u mbytën edhe 10 veta të tjerë. Masakra të mëdha u bënë edhe në fshatrat: Shipashnicë, Hogosht, Kopërnice, Vruçec, Livoq i Poshtëm, Tërpezë, Koretin, Livoq i Epërm, Rogoçicë, Sfircë, Tugjec, Zhyjë, Gjurišec, Lisockë, Shahiq, Dazhdincë, Kërstiq, Tërstenë, Topanicë, Konçul, Rekali, Marevc, Kamenicë, Rubofc, Budrikë e Epërme, Lluçan të Preshevës, Miratofc, Vërban, Sllubicë, Tërrnoc, Breznicë, Dobrosin, Kokaj, Dobërçan, Ranatoc, Pogragjë, Përlepnicë,

Busovatë, Malishevë të Gjilanit, Gosponicë, Gajre, Sllatinë, Makresh, Preshec, Stanec etj¹. Po këtë fat patën edhe fshatrat: Sedllar, Desivojcë, Karaçevë, Kranidell, Koretinë etj. Në Lisovicë u vranë 7 vëllezër, të cilëve më parë ua dogjën në zjarr një djalë 6-vjeçar, kurse në fshatin Velegllavë u masakruan 35 veta, ndër të cilët edhe 7 gra dhe 2 fëmijë. Viktima pati edhe në fshatrat Carravajkë dhe Stanec të Karadakut të Preshevës, në Anamoravën e Epërme e sidomos në Pozharan. Ekzekutuesit kryesorë të këtyre krimeve ishin drejtuesit e formacioneve jugosllave, Sima Mileniq, V. Kovaçević, Lubo Shotra, që kishin zënë pozita më rëndësi në pushtetin okupues. Ata me ndihmën e Brigadës XVII maqedonase terrorizuan fqinjët shqiptarë që u kujdesën për ta dhe i strehuan gjatë luftës.²

Më 7 janar 1945, ditën e Krishtlindjes Ortodokse, filloi ploja e madhe në oborrin e Xhamisë së Pozharanit, ku i grumbulluan 200-300 fshatarë të pafajshëm. Nga rrahjet me dajak vdiqën 4 veta, kurse 16 të tjerë u mbytën në burgun e Gjilanit*. Masakra e Pozhoranit do të përsëritej edhe në fshatin Komogllavë, po të mos ndërhynte patrioti Ibrahim Grainca, i cili në momentin kritik me një repart të Rojës Partizane, e "bindi" ekspeditën ndëshkuese të Lluka Vlladushiqit që t'i linte të qetë fshatarët e pafajshëm.³

¹ Rustemi, Sabit, *Shënimet e një vullnetari*, (Jetëshkrim i Sylë Kopërnicsës), "Rilindja", Zofingen, 11. XII. 1993.

² *Po aty*.

* Me këtë rast në burgun e Gjilanit pos Shaban Halil Alidemës, plak 70-vjeçar, Misin Xheladin Alidemës 50-vjeçar, Ajet Fejzë Tërziqit 70-vjeçar dhe Ahmet Mustafë Zukës 20-vjeçar, u likuiduan edhe 16 të tjerë. Në këtë grup ishin vëllezërit Osman e Shefik Alidema, Tefik Osman Alidema, i biri i Osmanit, Azem Shyt Alidema, Abaz Sadik Ramiqi, Rifat Bajram Musa, Zenun Shaban Halimi, Rifat Shefki Tërziqi, Bajram Rexhep Tërziqi, Rexhep Sylejman Sylja, Tahir Adem Dragobuzhda, Isak Rexhep Zuka, Rexhep Mahmut Çerkezi. Rexhep Gërbën-Ostrogllavën e therën me thika në oborrin e burgut të Gjilanit, kurse kolonisti Jovan Kovaçević, ka pranuar se Latif Hysen Pirën dhe Ali Tafë Ramiqin i kishin futur dhe djegur gjysmë të gjallë në një furrë në Gjilan. U likuiduan edhe vëllezërit Behxhet dhe Januz Alidema, Myrtë Hasan Misini, Ismajl Hysen Kurtishi, Esat Çerkezi etj (Tahir Berisha, "Trojet që nuk shuhen, Shënime nga Vërbani dhe Anamorava", Prishtinë, 1993, f. 139).

³ *Po aty*.

Me urdhrin e Milladin Popoviqit, për të hedhur dritë mbi këto masakra të përbindshme, u formua një komision i posaçëm. Mirëpo, skenaristët e plogës së Pozharanit i kishin marrë të gjitha masat për të fshehur gjurmët e krimit të tyre dhe për të ngarkuar me përgjegjësi pjesëtarët e Brigadës XVII maqedonase dhe ish-kontraçetnikun bullgar, Tozë Drobeshin. Organizatorët kryesorë të masakrës, Ll. Vlladushiq dhe V. Kovaçeviq jo vetëm që nuk pësuan asgjë, por ata nëpërmjet vendimeve gjyqësore, të vrarët i shpallën si "armiq të popullit" dhe u konfiskuan edhe pasurinë e patundshme. Kjo praktikë u aplikua në shumicën e rasteve dhe ndaj të masakruarve të tjerë në Kosovë dhe në trevat e tjera. Ndërkaq, autorët e këtyre masakrave, me angazhimin e Spasoje Gjakoviqit, u shpërblyen me dekorata, grada e funksionet më të larta.⁴

Terrorit e gjenocidit iu nënshtruan edhe trevat e tjera të Kosovës, si: Skenderaj, Klina e Epërme, Vushtrria, Mitrovica, Podujeva etj. Në Drenicë u likuiduan edhe imami i Istogut, haxhi Jahja Daci, pastaj Tush Selmani, luftëtar i njohur nga fshati Izbicë, Ahmet Nuhi nga fshati Shushicë e Istogut, Alush Xani nxënës 16-vjeçar, Rexhep Vojvoda, Sadik Zeneli, ish-deputeti Halil Haxhija, Qamil Hoxha i deleguar i Komitetit Krahinor të Partisë Komuniste të Jugosllavisë për organizimin e Lëvizjes Antifashiste në këto anë si dhe shumë të tjerë.⁵

Po kjo gjendje mbizotëronte edhe në rrethinën e Kaçanikut dhe në Karadak, ku vepronte Divizioni 42 serb. Kështu, nga raporti i Melihate Dedës, dërguar Komitetit Krahinor të Partisë Komuniste të Jugosllavisë (KK-së së PKJ-së) për Kosovën, mësojmë se kur komisari politik i Brigadës XII të këtij divizioni i kërkoi komandantit

⁴ Misin Xheladinit, një vit pas likuidimit, i konfiskuan mulliri dhe 7 ha tokë të punëshme. Të shoqes, 3 djemve dhe 5 vajzave, pra 10 anëtarëve të familjes, nuk iu la asnjë mjet për ekzistencë. Po kështu pësuan edhe familjet e të masakruarve të tjerë, të shpallur "armiq të popullit", vetëm në bazë të faktit se ishin likuiduar më parë nga repartet ndëshkimore të OZN-së (Po aty).

⁵ Kujtime të Rexhep (Bajram) Sejdijajt nga fshati Lubozhdë e komunës së Istogut, shënuar nga autori më 11. XII. 1983.

që të ndaleshin masakrat ndaj popullit të pafajshëm, ndërsa ky i fundit iu përgjigj se në sektorin e tij kishte urdhër për të vrarë 50% të shqiptarëve. Madje, Radule Ragjenoviq, delegat politik në brigadë, theksonte se vetë komandanti i tij kishte vrarë shqiptarë. Pushkatime në masë u bënë edhe në fshatrat e Karadakut të Kumanovës, ndonëse fshatarët i kishin pritur mirë partizanët dhe kishin dalë për t'i përshëndetur. Në fshatin Izvor partizanët hynin shtëpi më shtëpi dhe zgjidhnin vajzat më të bukura. Plaçkitje pati edhe në Drenogllavë, kurse në Shtërpcë edhe popullsia serbe u bind se partizanët nuk ishin ashtu siç ua kishin paraqitur veprimtarët e Lëvizjes.⁶

Në ditët e para të janarit të vitit 1945 forcat ushtarake dhe ato të OZN-së, pasi e arrestuan Gani Kryeziun, duke u thënë se do t'i dërgonin në Pejë, i nxorën nga kulla e Sylejman Kryeziut 22 luftëtarë të Ganiut dhe 4 ithtarë të tij. Në rrugë e sipër, në fshatin Hereç të Deçanit i zbritën nga kamioni dhe i mbytën që të gjithë. Dëshmitarët Malë Shyti nga Berisha dhe Zenel Ademi nga Gashi, që patën fatin të shpëtojnë, kanë lënë dëshmi rrëqethëse për këtë ngjarje tragjike.⁷

Masakra e Hereçit akuzon në mënyrë të veçantë udhëheqjen e Partisë Komuniste Shqiptare, e cila, të paktën formalisht, meqenëse pjesa më e madhe e 24 të të masakruarve pa gjyq ishin jo vetëm bashkëkombës, por edhe shtetas shqiptarë (nga fshatrat e ndryshme të Tropojës) dhe s' duhej të heshte apo të pajtohej, po sipas rregullave ndërkombëtare, të protestonte, gjë që s' mund ta bënte, sepse ishte bashkautore e krimit. Pala jugosllave u tregua më e "interesuar për nënshtetasit e vet", sepse nuk lejoi që Enver Hoxha të zbatonte vendimin për vrasjen e Kryezinjve, sepse ishin shtetas të Jugosllavisë, ndërkohë që edhe Bedri Pejanin, Selman Rizën e shumë të tjerë, Josip Broz Tito i tërhoqi në Jugosllavi për t'i gjykuar, për t'i vrarë e burgosur atje.⁸

⁶ Fehmi Rexhepi, *Infiltrimi shovinist*, "Bota e re", Prishtinë, 15 shtator 1990, f. 12.

⁷ Uran Butka, *Ringjallja*, "Rilindja", Prishtinë, 1997, f. 111 dhe 112.

⁸ *Po aty*.

Arrestime, vrasje dhe tortura u bënë edhe në Podgur. Në fshatin Arbanë (Orrobërdë) afër Banjës së Pejës, vend ky i njohur në të kaluarën për veprimtarinë e çetave kryengritëse, u ekzekutuan Metë Ejupi, Zenun Feka etj. Më keq e pësoi fshati Fierzë (Novosellë) e Pejës në të cilin, më 6 janar 1945, nga repartet e Brigadës IV kosovare u vranë 22 veta. *Shtabi i Brigadës të gjithë të ekzekutuarit, që në fakt ishin fare të paorganizuar, i raportonte si 22 ballistë të rrezikshëm.*⁶

⁶ Me urdhrin e Ilija Gjukiqit dhe Tomë Zhariqit, komandant, respektivisht komisar politik, repartet e Brigadës IV Kosovare rrethuan fshatin Novosellë të Pejës dhe kërkuan dorëzimin e 16 personave, që i kishin shpallur "armiqtë e popullit" dhe donin t'i pushkatonin, por ata ishin arratisur. Ndërkohë, në lagjen e Podrimçakëve ku supozohej se ishte strehuar Bajram Ramë Smakaj, i njohur si kundërshtar i pushtuesve jugosllavë, u grumbulluan repartet e kësaj brigade dhe kërkuan dorëzimin e tij. Kryefamiljari, Zenel Podrimçaku, nuk pranoi të largohej nga shtëpia e as t'i dorëzonte mysafirët e rastit, ndonëse Bajrami nuk ndodhej aty. Prandaj, në mbrojtje të vatrës dhe të nderit familjar u vranë plaku Mehmet Haxhi Podrimçaku dhe djali i të vëllait, Jahjai. Përmes vështirësive, Zeneli arriti ta nxirrte familjen nga rrethimi, por te shkolla e fshatit repartet e brigadës arritën të kapnin djalin 13-vjeçar të Jahjasë, Idrizin, dhe e pushkatuan para syve të nënës. Ndërkohë, në oborrin e shkollës së Novosellës u pushkatuan para familjeve dhe të bashkëfshatarëve edhe 19 veta, që u gjetën nëpër shtëpitë e tyre bashkë me mysafirët. Nuk u kursye as Shaban Rama, i cili ishte kthyer nga kampi i përqendrimit nazist, ku kishte lënë 4 vjet të rinisë së tij. Nuk u dëgjuan as kërkesat e nënës për të falur djalin e vogël Tahirin, që atë ditë duhej të nisej për në ushtrinë partizane. Fshati u plaçkit me bagëti e pasuri dhe në fund u dogjën edhe lamat e sanës e disa shtëpi së bashku me qentë e lidhur. Edhe Avdyl (Xhemë) Ramës që i kishte ftuar repartet e kësaj brigade në fshatin e tij, si "shpërblim", i vranë babën dhe tre djemtë e axhës. Ndërkohë, ai i veshur me uniformë partizane, me shami të kuqe rreth qafës e me pushkë në krah, jo vetëm që nuk ndërmori asgjë për shpëtimin e tyre, por vazhdonte të bënte roje. Plaçkat e grabitura I. Gjukiqi e T. Zhariqi ua dërguan si peshqesh dhe sihariq serbëve të fshatrave fqinje Brestovikë dhe Cigë, të cilët e kishin cytur brigadën e lartpërmendur për masakrimin e fqinjëve shqiptarë. Duke mos u kënaqur me kaq, kolonistët fqinjë Radomir Nikoliq dhe Pavle Bërkoviq, me ndihmën e reparteve të OZN-së, likuiduan edhe Rexhep Hajdinin e Niman Bajramin nga Novosella e Adem Ramën nga Dubova e Vogël. Në vjeshtën e atij viti fatkob për Novosellën dhe mbarë popullin shqiptar, gjatë kalimit për në Greqi u vranë edhe këta novosellas: Zenel Mehmeti, Binak Haxhia, Imer Sokoli dhe Lash Musa, kurse Ismail Jahja Muriqi u likuidua nga repartet e

Masakrat e reparteve jugosllave u shtrinë edhe në Istog, ku njësi të tëra çetnike ishin futur në radhët e Brigadës VIII kosovare, si roje partizane dhe në repartet e OZN-së (Organizacija za zaštitu naroda - Organizata për Mbrotjtjen e Popullit). Nga të gjithë këta çetnikë ishte arrestuar dhe likuiduar, pas ndërhyrjes energjike të Alush Gashit, shefi i OZN-së në Pejë, vetëm komandanti i tyre Radisav-Rale Vuliq si dhe Staleta Kërstiq, djali i vojvodës famëkeq Miliq Kërstiq, si dhe Tomislav (Tomo) Tërziq nga Llukavci i Begut. Përndryshe, organet e pushtetit në Istog tentuan ta shpëtonin R. Vuliqin, duke insistuar që ai të dërgohej në Beograd për t'u "dënuar".⁷

Nga shqiptarët, ndër të parët u pushkatua Col Sokol Bajraktari nga Uça dhe Fekë Jahaj nga Shushica, Bajram (Ramë) Grabovci nga Staradrani. Pas tyre u ekzekutuan Fazli Sylja, Feriz dhe Idriz Ahmeti nga Syneja, Adem Gashi nga Surigana (Suhogërlla), Bajram (Ramë) Zeqiraj nga Uça, Bajram Rexhepi nga Dushkaja, Sylë dhe Brahim Ahmeti nga Shushica e disa të tjerë.⁸

Në fshatin Cërrcë, repartet e Brigadës VIII kosovare arrestuan Ukë Rugovën, sepse kërkoi t'i lironin të atin Rrustën, të arrestuar nga po kjo brigadë, të akuzuar si pjesëmarrës në luftimet e zhvilluara kundër forcave të Korparmatës II të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Jugosllavisë (UNÇJ), që po depërtonin në tokën shqiptare. Të dy, atë e bir, i pushkatuan brenda dy tri netësh të dekadës së dytë të janarit 1945, ashtu siç ndodhi edhe me Rrustem (Nimon) Kadajn e Hazir Januzajn nga Lubozhda, Idriz Lipajn nga Kamenica etj. Ndërkohë, Kadri (Keqë) Bajraj nga Istogu i Poshtëm u vra nga repartet e OZN-së në bjeshkën e Bajshës mbi Istog. Nga fshati Tomoc u ekzekutua Ali (Xhemë) Shatri dhe Nezir (Rexhë) Mulaj, ndërsa nga Kovraga Zhujë (Halit) Gjoci dhe Zenun Blakaj. Në Kullën e Popit në Istog u

OZN-së në bjeshkët e Rugovës (*Vojna Enciklopedija*, 4, Beograd, 1978, f. 1047; *Kujtimet e Haxhi Camajt* nga fshati Novosellë e Pejës, shënuar nga autori, më 12. II. 1993).

⁷ Rrustem Rugova-Daut Blakaj, *Tri varre të përbashkëta në Istog (10)*, "Rilindja", Zofingen, 9. I. 1996, f. 13

⁸ *Po aty*.

pushkatuan plaka Fanë Elezja Ahmetgjekaj nga fshati Rudicë (e vetmja femër ndër të ekzekutuarit), pastaj Pjetër Jaku nga Ranoci, Llesh (Gjon) Lleshi nga Zllakuçani, Ukë Zeneli nga Gjurgjeviku, Rexhep dhe Sadri Hoti nga Resniku, Azem Koka nga Shtupeli, me të birin Ibrahimin, Qazim Bojaj nga Kërrnica e Klinës etj. I vetmi njeri që ka ikur dhe ka shpëtuar gjallë nga Kulla e Popit është Shaban (Ukë) Hajdaj i Lubovës, fshat afër Banjës së Pejës, që arriti të arratisesh në Shqipëri, kurse i vëllai, Ademi, që ishte në një dhomë me të, u likuidua. Kufomat e të të ekzekutuarve u gjetën në Llugë të Xhamisë, buzë lumit Istog, në drejtim të fshatit Muzhevinë, në malin mbi Kishë të Gojroçit, te Zabeli i Sadikrexhëve, në grykën e përroit malor të Bollovanit përmbi Istog etj.⁹

Këto të dhëna konfirmohen edhe nga raportet e reparteve të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Shqipërisë (UNÇSH), që u kthyen në këto anë pas largimit nga Sanxhaku, ku thuhet se "repartet serbo-malazeze pa asnjë kriter kanë vrarë njerëz. Vrasjet dhe pushkatimet janë kryer aq mizorisht, sa janë marrë fëmijë të vegjël dhe pa menduar fare, janë vrarë dhe janë lënë mbi tokë të pavarrosur". Nga ana e tij, Shtabi i Brigadës III të UNÇSH-së, theksonte se "në disa vende kufomat ishin lënë jashtë toke. Në Istog kemi gjetur 7 të vrarë, kufomat e të cilëve po i hanin qentë".¹⁰

Derisa ndodhnin këto, kryetari i Këshillit Nacionalçlirimtar (KNÇ) të Kosovës i zgjedhur në Bujan, Mehmet Hoxha, u zu keqas me Shtabin e Brigadës III të UNÇSH-së në Pejë, sepse kishte lejuar familjet për të varrosur 30 të masakruarit shqiptarë në atë qytet.¹¹

Plaçkitjet, dhuna e gjenocidi përfshiu edhe Plavën e Gucinë, si dhe trevat e tjera shqiptare në Mal të Zi, ku u dallua sidomos Brigada I e Bokës dhe ajo VI malazeze. Kundër kësaj veprimtarie të shëmtuar kishte protestuar pranë Misionit Ushtarak jugosllav edhe Tuk Jakova, i cili, sekretarit të këtij misioni, Nijaz Dizdareviqit, i pohonte se

⁹ Rustem Rugova-Daut Blakaj, *Tri varre...*, "Rilindaj", 22. XII. 1995, f. 14.

¹⁰ Lefter Nasi, *Masakrat-pjesë e strategjisë serbo-malazeze për zhdukjen fizike të rinisë shqiptare në Jugosllavi*, "Qëndresa", 1, Malmö, Suedi, 1993, f. 38.

¹¹ Myftar Memia, Kujtime, shënuar nga autori më 27. XI. 1994 në Tiranë.

”shokët tuaj malazezë tregojnë urrejtje ndaj shqiptarëve” dhe si pasojë ”urrejtja kundër Jugosllavisë është përhapur te gati tërë populli shqiptar në Mal të Zi”.¹²

Shqiptarët e këtyre trevave u shpallën ballistë e bashkëpunëtorë të okupatorit. Kundër tyre u ndërmorën ekspedita shfarosëse nga Tivari e deri në Ulqin, Plavë e Guci, Rozhajë e Pazar të Ri. Në shënjestër të OZN-së dhe të ekspeditave antishqiptare u vunë veprimtarët dhe pjesëtarët e familjeve të njohura shqiptare, të cilët u likuiduan në mënyrat më mizore.¹³ Në luftimet me repartet malazeze u vranë vëllezërit Mark e Shpend Vocërr Shala, Dedë, Nikë e Gjergj Vokli, si dhe Kolë Nikçi, Gjekotë V. Nikçi, Musë S. Hysaj, Mehmet R. Hysaj, Hasan Dani (Ulqin) e shumë të tjerë. Shpesh për të arrestuar të rrethuarit, repartet ushtarake dhe njësitë e OZN-së shfrytëzonin si pengje të afërmit ose fëmijët e viktimave. Në këto kushte detyroheshin të rrethuarit të vrisnin veten, siç bëri Shemsi Feri në Koplik, ose të dorëzoheshin, por edhe në këto raste nuk i shpëtonin ndëshkimit.¹⁴

Edhe në trevën e Ulqinit dhe të Anamalit u likuiduan shumë patriotë si Hodo beg Ulqini, dom Nikollë Tusha, Rufat Alibegaj, Hafiz Llunji, Zyhdi Fici, Rafo Gorana, Cafë Canka, Hodo beg Bushati me të birin, Ahmetin, etj. Ndërkaq, Gjon Zef Ivanaj, Tahir Nikeziqi, Cufë Brahushi, Musa Llolla, Tahir Çapriqi, Dedë Gjon

¹² Nijaz Dizdarević, *Albanski dnevnik*, Sarajevo, 1988, f. 146

¹³ U masakruan Sadik B. Balidemaj nga Martinajt si dhe 17 të tjerë, që u likuiduan në Grykën e Deçanit. Disa prej tyre ishin nga Hoti i Plavës, të familjes Haxhaj, nipa të Alush Smajlit, njërit prej udhëheqësve në betejën e njohur të Nokshiqit më 1878: Ali Caku, Shpend Rexhë Backu, Gjero Medi, Mehmet Medi, Shaqo Rexha, Nimon dhe Haxhi Curri, si dhe Rexhep e Halit Tishuku nga Isniqi i Deçanit. Krahës tyre u likuiduan edhe Pulec H. Ahmetaj, Nimon Ukë Hakaj, Azem Mulaj, Jusuf, Rexhë dhe Isa Medunaj, Hasan Hoti, Rrustem Cecunaj, Shaban, Halil dhe Malë Rexhepagaj, Ali Agaj, Man Z. Qosaj, Ibrahim Bacaj, Sali Jahë Musaj, Halil Markishi, Imer Hasanxhekaj, Jup Bashaj, Rashit Kendaj, Ramë Lluka, Ahmet Kuçi, Ramë Rexhë Mazi, Sahit Shahmani, Lac Maliq Sefa, Shaban Ibish Rugova etj. (Rexhep Dedushaj, *Krahina e Plavë e Gucisë nëpër shekuj*, New York, nëntor 1993, f. 286.

¹⁴ Po aty.

Nika u ndëshkuan me burgim shumëvjeçar, kurse Cafo beg Ulqini, kryetar i forcave patriotike të kësaj treve, arriti të qëndrojë 9 vite ilegal dhe më 1953 kaloi në Shqipëri, ku nga pushteti i atjeshëm u dënua me 7 vjet burgim.¹⁵

Për të realizuar më me efikasitet likuidimin e “bandave” dhe “ballistëve” shqiptarë, repartet ushtarake jugosllave krijuan një rrjet të gjerë spiunazhi. Të besuarit e regjimit evidentonin njerëzit “që posedonin armë”, caktonin llojet dhe numrin e tyre dhe përpilonin listat e “ballistëve”, që duheshin eliminuar. Të gjithë këta arrestoheshin, kryesisht natën, dërgoheshin në kampe përqendrimi ose në burgje, por shpesh pushkatoheshin sapo nxirreshin nga shtëpitë. Kundër banorëve, që u detyruan të braktisnin shtëpitë e të fshiheshin pyjeve, pasonin urdhrat për t’u konfiskuar kafshët dhe pasurinë, me pretekstin se ishin marrë me kriminalitet.¹⁶

Dhunën e ushtruar mbi shqiptarët në këto treva ishin detyruar ta pranonin edhe njësitë jugosllave e shtabet e tyre, por duke u kujdesur t’i paraqesin vetëm si veprime spontane ose individuale. Në urdhëresën e Shtabit Operativ (SHO) të Kosovës, datë 10 janar 1945, pohohej se “ka ndodhur në shumë raste që ushtarakët, si dhe rojet partizane, gjatë kontrollimit dhe mosmarrëveshjeve me popullsinë të rrahin disa individë, kështu që kanë ngjallur pakënaqësinë e fshatrave të tëra. Në këtë situatë ushtria jonë barazohet me xhandarmërinë e ish-Jugosllavisë”.¹⁷

Në një raport të Shtabit të Divizionit 46 serb, dërguar më 15 janar Shtabi Kryesor (SHK) të UNÇ-së të Serbisë, përmendej rrahja, torturimi dhe keqtrajtimi i fshatarëve shqiptarë, madje edhe vrasja e njërit prej tyre nga vetë kryeshefi i Shtabit të Brigadës XXVI, togerit Stoshiq, vetëm pse kishte pranuar se kishte 3 pushkë të fshehura.¹⁸

¹⁵ *Kush ishte Cafo beg Ulqini*, “Rilindja”, Zofingen, 15. VIII. 1995, f. 12.

¹⁶ Muhamet Pirraku, *Revoltë, kryengritje apo kundërrevolucion*, “Bota e re”, Prishtinë, 15 shtator 1990, f. 7.

¹⁷ Xhafer Shatri, *Vështrim mbi politikën serbomadhe në Kosovë*, Gjenevë (pa vit botimi), f. 92.

¹⁸ *Po aty*.

Në ndonjë rast pohohej se këto veprime u shoqëruan me grabitjen e të hollave, stolive dhe të gjërave të tjera me vlerë, ndërsa për ndërmarrjen e këtyre veprimeve mjaftonin dëshmitë e paraqitura nga elementët serbë, malazezë e maqedonas.¹⁹

Sipas Ditarit të Operacioneve, datë 7 janar 1945, rastet më drastike kanë qenë ato kur ushtarët dhe eprorët serbo-malazezë, duke bërë gara se kush ishte shenjëtar më i mirë, i vinin në thumb pushke dhe i vrisnin fshatarët shqiptarë nëpër ara ose në rrugë”.²⁰

Në zbatimin e politikës antishqiptare u mobilizuan, krahas reparteve të rregullta të ushtrisë edhe organet ushtarake të prapavijës, komandat ushtarake të qarqeve dhe komandat e vendit. Në atë kohë Kosova u nda në pesë zona ushtarake me qendrën në Prishtinë, Prizren, Pejë, Ferizaj dhe në Mitrovicë. Brenda këtyre zonave u formuan edhe komandat e vendeve. Në Zonën Ushtarake të Prishtinës, komandat e vendit u vendosën në Prishtinë, Lipjan, Janjevë dhe në Podujevë. Në Zonën Ushtarake të Pejës u formuan shtatë komanda më seli në Pejë, Baran, Istog, Gjakovë, Junik, Deçan dhe në Ponoshec. Në zonën e Prizrenit kishte katër komanda, në Prizren, Dragash

Therandë dhe në Rahovec, ndërsa në zonën e Ferizajt tri komandat e vendit i kishin selitë në Ferizaj, Gjiilan dhe në Kaçanik. Në Zonën e Mitrovicës gjithashtu u formuan tri komanda vendi me qendër në Mitrovicë, Vushtrri dhe në Skenderaj.²¹

Në këtë mënyrë në Kosovë u formuan gjithsej 21 komanda vendi, pranë të cilave ishin përqendruar reparte të përhershme ushtarake, përveç atyre reparteve të mëdha që operonin herë pas herë në mbarë territorin. Sipas udhëzimeve të SHO-së të Kosovës, komandat e vendit dhe komandat e qytetit ishin organet më të larta ushtarake dhe të gjithë përgjegjësit e zyrave të shtabeve kishin për

¹⁹ Arkivi i Institutit të Historisë Ushtarake-Beograd (më tej: *AIHU*), k. 1341, 4-1/1, Raport i Shtabit të Divizionit të 46-të, dt. 15. I. 1945, dërguar Shtabit Kryesor të Serbisë.

²⁰ *AIHU*, k. 1411, 14-9.

²¹ Lefter Nasi, *Ripushtimi i Kosovës (shtator 1944-shtator 1945)*, Tiranë, 1994, f. 164.

detyrë të ndihmonin komandat e vendit dhe të qytetit në kryerjen e detyrave të tyre. Krahës kësaj, në fillim të vitit 1945, në Kosovë u formua Krahina Ushtarake, e cila koordinonte dhe udhëhiqte punën e të gjitha institucioneve ushtarake të prapavijës.²²

Për të shuar qëndresën në Drenicë u angazhuan forca të mëdha jugosllave, të cilat përbëheshin nga 3 divizione dhe një brigadë e veçantë: Divizioni 46 serb, Divizioni 52 i Kosovës, Grupi Operativ i Brigadave dhe Brigada e Korpusit të Mbrojtjes Popullore të Jugosllavisë. Veç këtyre, kohë pas kohe në këto luftime u angazhuan edhe Divizioni 24 dhe Divizioni 29 serb, Divizioni i 41 dhe 50 maqedonas. Këto forca numëronin mbi 42 000 veta. Rol të veçantë kishte Brigada e Korpusit Mbrojtës Partizan të Jugosllavisë (KMPJ), që u formua më 26 janar 1945, me një efektiv me 1 600 luftëtarë, të zgjedhur posaçërisht dhe të njohur për qëndrimet e tyre antishqiptare.²³ Kjo brigadë i nënshtrohej vetëm të besueshmit të Mbrojtjes Popullore, përkatësisht Spasoje Gjakoviqit. Ditën e formimit, më 26 janar 1945, kjo Brigadë e dërgoi Batalionin I dhe II, ndërsa të nesërmen edhe Batalionin III, në Mitrovicë, në luftime kundër forcave të Adem Vocës. Pastaj, forcat e kësaj brigade u dërguan në Drenicë në luftimet kundër forcave të Shaban Polluzhës.²⁴

Sulmi i përgjithshëm kundër forcave të Shaban Polluzhës (rreth 4 000 veta) do të bëhej në mëngjesin e 24 janarit, kurse si sinjal do të shërbente e shtëna me top.²⁵ Për këtë qëllim, reparte të Divizionit 46 dhe të Brigadës V kosovare, natën e 23/24 janarit, bllokuan fushën e Podujevës dhe morën masa për asgjësimin e forcave të Sh. Polluzhës. Brigada XXVI serbe i sulmoi kryengritësit prapa shpine, më 25 janar 1945.²⁶

²² Zbornik podataka i dokumenata o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (më tej Zbornik I, knj. 19), d. 247, f. 712.

²³ AIHU, k. 1411, 6-1/1; Kujtimet e Ahmet (Ismail) Gjocit nga fshati Kovragë, shënuar nga autori, më 27. I. 1986.

²⁴ Po aty.

²⁵ Muhamet Pirraku, *Ripushtimi jugosllav i Kosovës 1945*, Prishtinë, 1993, f. 67

²⁶ IHU, k. 1411, 1-243/5.

Nga fundi i janarit të vitit 1945, me urdhër të Shtabin Suprem të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Jugosllavisë (SHS i UNÇJ), erdhi nga Mali i Zi në Kosovë Brigada I e Bokës, ndërsa nga Sanxhaku Brigada VI malazeze. Më 1 shkurt 1945, prej këtyre brigadave, si dhe prej Brigadës III dhe V të Kosovës u formua Grupi Operativ i Brigadave.²⁷

Repartet e dy brigadave malazeze u vendosën në Pejë, në Istog dhe në rajonin midis Rakoshit, Uçës e Suhogërlës, duke mbyllur kështu rrugën e kalimit në drejtim të Kolashinit. Tri ditë më vonë, më 5 shkurt 1945, SHO i Kosovës urdhëroi që në rajonin e Drenicës të ndërmerrej një operacion i ri kundër forcave të komanduara nga Shaban Polluzha, të cilat synonin të çanin rrethimin nga Rogozna në Kopaonik, ose në drejtim të Istogut dhe të Gjakovës. Për kryerjen e operacionit u ngarkuan edhe repartet e tjera që gjendeshin në Kosovë, Divizioni 24 dhe Divizioni 46, Brigada I, IV dhe V kosovare. Në gjysmën e parë të shkurtit 1945 në Kosovë u përqendruan edhe repartet e Divizionit 29 jugosllav.²⁸

Më 7 shkurt 1945 në mbledhjen konsultative me grupin e udhëheqësve ushtarakë dhe politikë që do të dërgohej në Kosovë, ku ishin të pranishëm Eduard Kardeli, Aleksandar Rankoviqi dhe gjenerali Velimir Tërziq, J. B. Tito konstatonte se gjendja atje ishte brengosëse. Ai kishte parasysh edhe implikimet nga kryengritja e mundshme shqiptare, rëndësinë gjeostrategjike të Kosovës, si edhe statusin e saj ende të papërcaktuar përfundimisht. J. B. Tito e frynte së tepërmi numrin e pjesëtarëve të qëndresës shqiptare, duke theksuar se në Kosovë kishte 20 000 të tillë, të cilët kishin përkrahjen e pa rezervë të popullit shqiptar. Ai konsideronte se ekzistonin dy grupe të mëdha kryengritësish, në njërin prej të cilëve gjendeshin oficerët gjermanë, kurse në tjetrin ata anglezë! Madje, sipas tij, qarqet perëndimore ishin të interesuara që Kosova të mbetej vatër e krizës dhe së këndejmi detonator për destabilizimin e Jugosllavisë.²⁹

²⁷ AIHU, k. 1411, 10-1/4; k. 225, 7-1/3, dt. 5. II. 1945.

²⁸ *Po aty.*

²⁹ Savo Drljević, *Vojna uprava na Kosmetu*, Beograd, 1986, st. 79.

Duke u nisur nga këto vlerësime, J. B. Tito, më 8 shkurt 1945, vendosi në Kosovë Administrimin Ushtarak, të cilit iu besua udhëheqja ushtarake e pushtetit civil dhe gjyqësor "deri në rregullimin e rrethanave", përkatësisht deri në aneksimin e saj nga Serbia. Administrimi Ushtarak u konceptua si riorganizim i formacioneve ekzistuese ushtarake në Kosovë dhe u shoqërua me formimin e brigadave dhe të divizioneve të reja, ndërmarrjen e masave për thyerjen sa më të shpejtë të rezistencës etj. Komandës së Administrimit Ushtarak iu dhanë autorizime të plota, ndërsa për të gjitha veprimet ajo përgjigjej vetëm përpara komandantit suprem, J. B. Tito.³⁰

Me urdhëresën e parë, nr. 30, datë 8 shkurt 1945, të J. B. Titos, në vend të Shtabit Operativ të UNÇ-së dhe AP-së të Kosovë e Metohisë u formua Shtabi i ri Operativ. Komandant i këtij shtabi u emërua shefi i Shtabit të Armatës I, koloneli Savo Dërleviq. F. Hoxha u spostua dhe u caktua zëvendëskomandant, ndërsa komisar politik u emërua nënkoloneli Gjuro Medenica. Në detyrën e shefit të Shtabit u emërua Duklan Vukotiq, zëvendëskomandant i Divizionit 52 të UNÇ-së të Kosovës. Shtabi Operativ i UNÇ-së të Kosovës u vu nën kontrollin e drejtpërdrejtë të Shtabit Suprem të UNÇ-së dhe AP-së të Jugosllavisë. Me këtë urdhëresë të 8 shkurtit 1945 Kosova komandohej prej një grupi të caktuar ushtarakësh serbo-malazezë, të cilët ushtronin pushtetin politik, ekzekutiv dhe gjyqësor.³¹

Më 8 shkurt 1945 u formua (nga Brigada I, II dhe IV kosovare) Divizioni 52 i Kosovës. Divizioni numëronte 7 013 pjesëtarë. Ky formacion, së bashku me Grupin Operativ të Brigadave, Divizionin 50 me dy brigada dhe Divizionin 26 serb me tri brigada u vunë nën kontrollin e plotë të Komandës së Zonës Ushtarake, përkatësisht të Administratës Ushtarake. Dy ditë pas riorganizimit të këtyre formacioneve, më 10 shkurt 1945, në Kosovë u formuan njësitë e artillerisë, të kavalerisë, të ndërlihdjes, të xhenios dhe të komunikacionit, të cilat do të ndihmonin repartet ushtarake në

³⁰ Po aty.

³¹ Po aty.

operacionet për "spastrimin" e forcave "kundërrevolucionare" në Kosovë dhe në trevat e tjera shqiptare.³²

Për arritjen e objektivave të parashtruara, me urdhëresën e dytë, nr. 31, të J. B. Titos të datës 9 shkurt 1945, në Kosovë u riorganizua Administrimi Ushtarak si organ i pushtetit shtetëror e ushtarak. Komandant i Administratës Ushtarake u emërua koloneli Savo Dërleviq, kurse komisar politik nënkoloneli Gjuro Medenica.³³

Administrimi Ushtarak likuidoi shumicën e këshillave nacionalçlirimtarë me arsyetimin se ishin të infektuar nga elementë kundërrevolucionarë e irredentistë dhe në vend të tyre u ngritën këshilla të reja, në të cilat mbizotëronin serbët e malazeztë. Masa u morën edhe kundër reparteve të Milicisë Popullore, rojeve partizane dhe formacioneve të tjera nën pretekstin se gjoja "ishin të lidhura me bandat dhe me reaksionin". Shumë prej tyre u çarmatosën, ose u dërguan në frontin e Sremit apo të Adriatikut, bashkë me të mobilizuarit e tjerë shqiptarë. Ndryshime u bënë edhe në Kryesinë e Këshillit Krahinor të Këshillave Nacionalçlirimtarë (KKNÇ) të Kosovës. Në këtë kryesi, me metodën e kuptimit, u futën 5 anëtarë të rinj, të gjithë serbë e malazezë. U përdorë si pretekst fakti se Fadil Hoxha, Pavle Joviçeviq dhe Ali Shukriu ishin të ngarkuar me detyra ushtarake.³⁴

³² Lefter Nasi, *Ripushtimi i Kosovës...*, f. 164.

³³ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 2, "Liburnija", Rijeka-"Mladost", Zagreb, 1982, f. 113 dhe 115.

³⁴ Lefter Nasi, *Ripushtimi i Kosovës...*, f. 164.

* Zufer Musiqi nga Plava, pavarësisht nga ndihma që i ishte dhënë nga shqiptarë të fshatrave kufitare me Shqipërinë, në prill të vitit 1941, në saje të së cilës si oficer i ushtrisë jugosllave shpëtoi nga internimi dhe më vonë familja nga thika çetnike, tani udhëhiqte likuidimin e burrave, grave e fëmijëve dhe rrënimin e fshatrave shqiptare. Ai arrestoi dhe urdhëroi të vritej Isuf Gradica, njëri nga organizatorët dhe komandantët e vullnetarëve që mbrojtën Plavën, Gucinë, Rozhajën dhe Pazarin e Ri. Ai miratoi edhe vrasjen e Asim Luzhës, që ishte imam sikurse i ati i Z. Musiqit që ishte vrarë nga shovinistët malazezë më 1913, sepse nuk pranoi të ndërronte fenë dhe kombin. Z. Musiqi, së bashku me Petar Popoviqin, komandant i Brigadës së KMPJ-së, i afërm i Vuka Popoviqit të likuiduar, urdhëruan vrasjen e Shahsivar Ali Kodrës me gjithë nipin e tij dhe të gjithë atyre që u gjenden në afërsi

Ndryshimi i përbërjes kombëtare të organeve bazë e qendrore të "pushtetit popullor", nuk ishin veprime të rastësishme e të shkëputura, por ishin në përputhje me vijën e qëndrimit e udhëheqjes jugosllave, provë për vazhdimin e politikës që synonte mohimin e të drejtave të ligjshme të popullit shqiptar. Këto masa njëherazi përgatitsnin terrenin për aneksimin e Kosovës nga Serbia, përkatësisht nga Jugosllavia.³⁵

Formacionet jugosllave bashkë me ato kosovare krahës luftimeve kundër forcave atdhetare shqiptare, kryen masakra dhe veprime gjenocidale ndaj popullatës së pambrojtur shqiptare. Në këtë aspekt dalloheshin Divizioni 24 serb dhe Divizioni 46 serb, si dhe pjesët e Divizionit 41 serb, Brigada e Parë e Kosovës, komandant të cilës ishte Zufer Musiqi*, i cili urdhëroi masakrat, dhunimet, vrasjet, djegiet e shtëpive dhe të fshatrave të tëra shqiptare. Brigada e Korpusit të Mbrojtjes Popullore të Jugosllavisë, nën komandën e Pavle Brajoviqit, dy brigadat e Malit të Zi, Brigada e Bokës dhe Brigada VI malazeze, Brigada XVII maqedonase, komandant i së cilës ishte Glisha Sharanovq, njohur për terrorin dhe gjenocidin në territorin e Anamoravës dhe Karadaket, njësia e OZN-së, të cilën e përbënin pjesëtarët e Batalionit përcjellës të Shtabit Kryesor të Serbisë dhe Divizioni 52 i Kosovë e Metohisë, nën komandën e Petar Brajoviqit.³⁶

Ndërkohë vazhdoi fushata e sinkronizuar për shpartallimin e forcave atdhetare shqiptare. Shërbimi Informativ i Divizionit 46 të Serbisë në urdhëresën e tij të 26 janarit 1945, do të pohonte se grupi prej 1 000 vetash i Adem Vocës përbëhej kryesisht prej kryefamiljarëve të fshatrave të Shalës, të mobilizuar nën parullën e Lëvizjes Antifashiste. Kundër grupimit të Adem Vocës në Shalë u përqendruan Brigada XXV dhe e XXVII e Divizionit 46 serb, Brigada V kosovare dhe një bateri topash. Në luftimet përfundimtare

të ngjarjes (AIHU, k. 1411, 2/5-4; Muhamet Mjeku, Drenicë 1945, "Zëri i rinisë", 1386, Prishtinë, 19. XII. 1990, f. 3)

³⁵ *Po aty.*

³⁶ Muhamet Mjeku, *Lufta e Drenicës dhe Shaban Polluzha*, Prishtinë, 1991, f. 47

që u zhvilluan më 9 shkurt 1945 në kullën e Vocajve në Pasomë u likuiduan shumica e mbrojtësve të saj në krye me Adem Vocën. Në këto luftime forcat jugosllave patën 12 të vrarë e 23 të plagosur dhe midis të plagosurve ishte edhe zëvendëskomandanti i Divizionit 46, nënkoloneli Duklan Vukotiq.³⁷

Luftimet përfundimtare me forcat atdhetare të Drenicës u zhvilluan më 21 shkurt 1945. Ato i zhvilloi Brigadës IV kosovare, e cila ndërmori sulmin e përgjithshëm. Nga burimet jugosllave del se ushtria pati 30 të vrarë e 51 të plagosur, kurse nga ana e kryengritësve 19 veta dhe u zunë 20 pushkë, 3 pushkomitraloz, 5 kuaj të ngarkuar dhe 2 kutia me predhat e mortajës së lehtë. Gjatë luftimeve të rrepta që u zhvilluan aty, u plagos rëndë edhe Petar Brajeviq, komandant operacionit dhe i Divizionit 52.³⁸

Ndërkaq, shumë nga ata që u dorëzuan u likuiduan pa gjyq e shumë të tjerë u dënuan me burg shumëvjeçar. Ata që nuk u dorëzuan, qëndruan maleve dhe rezistuan derisa u likuiduan nga repartet e OZN-së dhe të ushtrisë.³⁹ Sipas raportit të prof. Ymer Berishës, të datës 2 tetor 1945, shqiptarët ishin të rrethuar nga afro 36 000 ushtarë serbë, malazezë, maqedonas, bullgarë e fatkeqësisht edhe shqiptarë. Në vazhdim ai thekson: “Në atë kohë babai gjendej në ushtrinë popullore, kurse djali ishte i mobilizuar me dhunë në ushtrinë partizane. Kjo do të thotë se shpeshherë babai luftoi kundër djalit, djali kundër babait, vëllai kundër vëllait, çfarë mjerimi! Kështu, vetëm gjatë 28 ditëve të luftës u vranë dhe u plagosën rreth 430 luftëtarë nga Drenica, u dogjën dhe u plaçkitën 450 shtëpi, ju konfiskua i tërë ushqimi e gjëja e gjallë 6 000 banorëve të Vushtrisë e të Mitrovicës me rrethina. Në ditën e rrëzimit me top të Kullës së Dvoranit, ku u plagosën për vdekje Shaban Polluzha dhe Mehmet Gradica, mori fund Lufta e Drenicës, ranë heronjtë e kësaj lufte, sepse tërë municionin e kishin shpenzuar”.⁴⁰

³⁷ AIHU, k. 1341, 1-54.

³⁸ AIHU, k. 1412, 5-1/2, Raport mbi luftimet e zhvilluara prej 10-23. II. 1945.

³⁹ Islam Dobra, *Lufta e Drenicës 1941-1945*, Prishtinë, 1995, f. 175.

⁴⁰ Raport i prof. Ymer Berishës dërguar Hadsonit, më 22. X. 1945, cituar sipas Muhamet Pirrakut, *Ripushtimi i Kosovës*..., f. 108.

Mund të përfundohet se në fillim të vitit 1945 në Kosovë dhe në trevat e tjera shqiptare u koncentruan forca të shumta ushtarake, policore dhe një aparat shumë i dhunshëm represiv. Udhëheqja jugosllave kishte planifikuar nënshtrimin e plotë të shqiptarëve dhe me pas shpërnguljen e tyre, prandaj qysh gjatë depërtimit forcat e shumta partizane dhe struktura e OZN-së ushtruan dhunë dhe terror të paparë ndaj tyre. Prandaj, edhe kundërvënia e shqiptarëve dhe lufta për mbrojtjen e vatanit mori karakter të thuash epik. Akti i tyre i vetëmohimit dhe i sakrificës qëndron në themel të qëndresës së përgjakshme kundër politikës shoviniste, që tashmë ishte veshur me petkun komunist. Në krye të kësaj lufte u vunë prijes të thjeshtë popullore, patriotë të shquar, të cilët, mbështetur në përvojën historike, u treguan shumë më largpamës se udhëheqësit komunistë shqiptarë, këndej e andej kufirit. Qëndresa e armatosur kundër zgjedhës jugosllave, lufta për çlirim kombëtar dhe për drejtësi shoqërore, e radhiti Kosovën dhe trevat e tjera shqiptare, në mbarim të Luftës së Dytë Botërore, në kampin e forcave më të avancuara demokratike të Ballkanit dhe të Evropës Lindore.
